

BUDAPEST RÉGISÉGEI

LI. 2018

BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM
BUDAPEST, 2020

A kötet a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával készült.

SZERKESZTETTE
HANNY ERZSÉBET

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

NÉPESSY NOÉMI
LÁNG ORSOLYA
TEREI GYÖRGY
PAPP ADRIENN
SZILAS GÁBOR
VÉGH ANDRÁS

*Lektorálták Zádor Judit, Takács Miklós, Végh András, Simonyi Erika,
a rajzokat Kuczogi Zsuzsanna, Viemann Zsolt, Kevevári Zsolt, Harazin-Szabó Krisztina, Kangyal Orsolya,
a fotókat Tihanyi Bencze, Szilágyi Nóra,
az idegen nyelvű kivonatokat a szerzők, valamint Serege Anikó és Horváth Dániel készítették.*

Tördelés:
Máté István

HU – ISSN 0133–1892

© BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM, 2020

**BUDAPESTI
TÖRTÉNETI
MÚZEUM**
**BUDAPEST
HISTORY
MUSEUM**

KIADTA A BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM
FELELŐS KIADÓ: NÉPESSY NOÉMI FŐIGAZGATÓ

Nyomdai előkészítés és kivitelezés: Kódex Könyvgyártó Kft.
Felelős vezető: Marosi Attila
Megjelent 250 példányban, Book Antiqua betűkkel

TARTALOM – CONTENT – INHALTVERZEICHNIS

TANULMÁNYOK – STUDIES – STUDIEN

Anna Endrődi Anna-Flóra LAMM

- A Special Decorated Bowl of the Early Bronze Age Bell Beaker-Csepel Group and Its
Social Background 7
A kora bronzkori Harangedény-Csepel csoport különlegesen díszített tálja és annak társadalmi háttere 17

GABLER Dénes

- Terra sigillaták a vízivárosi római telepről (I. ker., Kacska utca 13-25.) 27
Terra Sigillaten aus dem römischen Vicus in der Wasserstadt. 72

FACSÁDY Annamária-Visy Zsolt

- Két kerámia phallus Aquincumból 85
Zwei Keramikphallen in Aquincum 88

TÓTH Anikó

- Honfoglaláskori temető a Harsánylejtőn 91
Cemetery in Harsánylejtő from the Hungarian Conquest period. 109

IRÁSNÉ MELIS Katalin

- Kemencék, műhelyek, ipartelepek a dél-pesti, 11-13. századi falvakban 135
*Öfen, Werkstätte, Industriegelände in den Dörfern in Süd-Pest im 11-13-Jh.
Budapest XXIII. Soroksár, Várhegy (Burgberg), Autobahn M0 162*

PÉTERFI Bence

- Az óbudai Lajos utca 163-165. sz. telkek legkorábbi, középkori rétegei 191
*The Earliest Medieval Layers in Lajos Street 163-165, Budapest, Óbuda
(Eleventh to the First Half of the Thirteenth Century). 205*

SZIGETI Judit

- Egy késő Árpád-kori kerámiaanyag a Budai Várból (Karmelita épületegyüttes) 227
A ceramic finding assemblage from the Late Árpád Age of Buda (Carmelite Building Complex) 238

P. HORVÁTH Viktória-F. KOMORI Tünde

- Kora újkori bőrcserző műhely Pesten (V., Molnár u. 7-9.) 253
A Tannery Workshop in Pest from the Early Modern Period 262

GYÖNGYÖSSY Márton

- Aranypénz-hamisító műhely a késő középkori Budán? 275
Gold coin counterfeiting workshop in Buda 281

DARÓCZI-SZABÓ László-DARÓCZI-SZABÓ Márta

- Tevék a török kori Budáról és Pestről 283
Camels from Buda and Pest in the Turkish Period 295

PAPP Adrienn–SUDÁR Balázs

Oszmán íjászgyűrűk a Budapesti Történeti Múzeum gyűjteményében. 307

Ottoman archery thumbbrings in the Budapest History Museum. 322

MEGEMLEKEZÉS – NECROLOGY – NEKROLOG

HLAVÁCSNÉ KÉRDŐ Katalin (1950–2019)

Összeállították: Zsidi Paula, Méreg Erzsébet, Bordás Attila 331

KOVÁCS Eszter (1967–2018)

Összeállították: Végh András, Kovács Valéria, Bordás Attila. 341

RÖVIDÍTÉSEK – ABKÜRZUNGEN – ABBREVIATIONS

Összeállította: Hanny Erzsébet 361

PAPP ADRIENN–SUDÁR BALÁZS

OSZMÁN ÍJÁSZGYŰRŰK A BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM
GYŰJTEMÉNYÉBEN

Az oszmánok ősei nagyállattartó lovas nomádként érkeztek Anatóliába a 13. században. Mint minden sztyepei lovas közösségnek, nekik is alapvető fegyverük volt az íj, amelynek – szintén általános módon – a korban legmodernebb formáit használták. Ez az íjászhagyomány öröklődött az egyre jobban terebélyesedő birodalom elitjében és hadseregében, s ez jutott el a 16–17. századi magyar hódoltság területére is.

AZ ÍJÁSZGYŰRŰ

A lovasíjászat az íjászaton belül is speciális irányzatot képvisel, amely sajátos felszerelést igényel: a lovon használt íjnak teljesítmény szempontjából tudnia kell mindazt, amit egy gyalogos fegyvernek, ugyanakkor lehetőleg minél kisebb méretűnek kell lennie, hogy lóhátról jól használható legyen. Erre a célra fejlesztették ki az összetett merevszárvú reflexíjakat, amelyek koruk technikai csúcsteljesítményei voltak. Természetesen az íj optimális használatához számos egyéb, szintén a lovas használathoz kifejlesztett, vagy ahhoz igazított eszközre vagy megoldásra volt szükség. A klasszikus sztyepei lovasíjászatban az ideget hüvelykujjal feszítik,¹ amihez egy speciális eszköz segítségével veszik igénybe, az íjászgyűrűt.²

Íjászgyűrűket meglehetősen régóta használnak – Kínából már a paleolitikumból is fennmaradtak példányok –, történetük megismerését azonban számos körülmény nehezíti. Egyfelől gyakran bőrből vagy – talán a legjobb tulajdonságokkal rendel-

kező – szaruból készültek, ezen anyagok pedig többnyire nem maradnak meg a föld alatt. S bár a világ múzeumaiban számos íjászgyűrű található, ezek jelentős részének előkerülési körülményi nem ismertek, így történeti értékelésük – ha a valószínűleg nem ritka hamisítványokon túl is lépnénk – komoly nehézségekbe ütközik. Azonban a biztosan régészeti ásatásokból előkerült, vagy jól datálhatóan egyes gyűjteményekbe került példányok felgyűjtése is gyermekcipőben jár. Az íjászgyűrűkről az írott források is csak meglehetősen ritkán emlékeznek meg, az íjásztraktátusok szerzői természetesen veszik használatukat, ezért nemigen írnak róluk. Még az oszmán gyűrűkről is csak viszonylag kései leírások állnak a rendelkezésünkre.³ Mindezek következtében eddig az íjászgyűrűk történetét nem dolgozták fel, tipológiájuk sem készült el.⁴ A vázolt forráshiány fényében könnyen érthető, hogy a régészeti szempontból jól datálható példányok különösen fontosak: a BTM gyűjteményében bő egy tucatnyi ilyen darab található, tanulmányunkban ezek értékelésére teszünk kísérletet.

Mindenek előtt érdemes néhány szót szólnunk az íjászgyűrű funkciójáról és működéséről. A leggyakrabban említett szerepe a hüvelykujj védelme. A viszonylag kis méretű merevszárvú reflexíjak esetében ugyanis a teljesen megfeszített ideg viszonylag kis szögben törik meg a húzókéznél, ezért előnyös, ha csak egyetlen ujj vesz részt a feszítésben, amelyre azonban szükségképpen nagyon nagy nyomás nehezedik: több tíz kg-nyi terhelést kell elviselnie. Bár a hagyományos idegek jóval vastagabbak voltak a ma használatosaknál, még így is nagy nyomást fejtettek ki az ujjon. A gyűrű feladata tehát az volt, hogy ezt minél na-

¹ Az európai íjászatban a mutató és a középső (illetve harmadiként a gyűrűs-) ujj feszíti az ideget, amely így bal felé csúszik el az oldás során, abba az irányba, amelyik oldalon a nyíl kivezetésre kerül. A hüvelykujjas húzásnál éppen fordítva: a hüvelykujj balról fog rá az idegre, amely oldáskor jobb felé tolódik, éppen arra, amelyik oldalon a nyíl kivezetésre kerül. A két technika így tulajdonképpen tükörképe egymásnak.

² A hüvelykujjas feszítésmód és az íjászgyűrűk kutatásának alapjait Edward Sylevester Morse vetette meg alapvető munkáival: MORSE 1922, 5–6, 31–42. A kérdés legutóbbi, részletes elemzése: KOPPEDRAYER 2002.

³ Az oszmán íjászgyűrűkről lásd: KLOPSTEG 1937, 67–71 (31–34. kép); ÖLMEZ–ÖZDAMAR 1555–1579; YÜCEL 1999, 309–310.

⁴ Az eddigi legátfogóbb munka, Kay Koppedray *Kay's thumbing book*-ja is inkább csak egy első kísérletnek tekinthető, s minden erőnye ellenére sem helyettesíti az elmélyült tudományos elemzéseket.

gyobb felületre ossza el, ezzel biztosítva a hüvelykujj hosszabb használhatóságát. (Ami persze csak bizonyos körülmények között okozott komolyabb problémát: egy tegeznyi – 10–20 db – nyíl kilövése tulajdonképpen pusztá kézzel is megoldható.) Másfelől a hüvelykujj párnájába belemélyedő ideg lövéskor nem tud zökkenőmentesen lefutni, a felgyűrődő hús akadályozza az oldás tisztaságát. Egy jól kialakított íjászgyűrű ezen is segít: az ideg a kemény felületről simán siklik le, s a gyűrű megfelelő használata esetén a lövésnek jobb lesz a határfoka.⁵

Edward S. Morse az íjászgyűrűket 1922-ben két nagy csoportba osztotta: a hengeres és a nyelves kategóriába: előbbi Kínában, utóbbit pedig lényegében mindenhol máshol használták.⁶ Ezen a felosztáson ugyan mára túlléptünk, de mint alább látni fogjuk, az alapvető megfigyelés némiképpen módosítva nagyon is használható. Induljunk ki a gyűrű működéséből! Az íjászgyűrű két részből áll: magából a gyűrűpántból, amely a hüvelykujjat öleli körül, és a hozzá csatlakozó nyelvből, amely az ujjbegyet takarja. A történelem folyamán két alapvető típus alakult ki, attól függően, hogy a nyelv hová került: a hengeres gyűrűknél a nyelv a gyűrű pántjának síkjában, illetve ahhoz képest kissé megdöntve, „felfelé” áll, így a gyűrű olyan, mintha egy hengerből lenne kimetszve. (Ezen elgondolás végletekig vitt változata a mandzsu íjászgyűrű, amely egy kb. 3 cm magas henger, s már nincs is elkülöníthető nyelve.) A „lapos” gyűrűknél a pánthoz képest a nyelv oldalra áll, mintha csak egy viszonylag lapos, ovális lemezbe fúrtak volna hüvelykujj méretű lyukat. E két típus nem csak formailag, hanem működését, s így a hozzá tartozó lövésfolyamatot tekintve is különbözik. A hengeres gyűrűben a hüvelykujj kb. 45°-os szögben törik meg (jobban nem is tudna a gyűrűtől), az ideg pedig a gyűrű alsó peremébe akad bele. A lapos gyűrű esetében a hüvelykujj közel 90°-ban megtörik, így a gyűrű valójában keresztben áll az ideg előtt, amely a nyelvre fekszik fel, a hüvelykujj számára kialakított lyuk közelében. Mivel az ideg rácsúszhat a feszítő ujjra, és akár be is csípheti annak bőrét, időnként a lyuk mellett peremet alakítottak ki (pl. Kínában), vagy kis bőrlapot helyeznek a lyukba (pl. az oszmánoknál), amely védi az ujjat az idegtől. Különbség, hogy mivel a hengeres gyűrű nyelve szinte a lövés irányában áll, oldáskor egy csekély mozdulat is elég, hogy az ideg simán kifusson. A nyelves gyűrűnél a nyelv az ideg útjá-

ban áll, a kinyújtott hüvelykujjra is merőlegesen, ezért az oldás nagyobb mozdulatot igényel. Minél hosszabb a nyelv, annál nagyobb az oldás mozdulata, illetve az ideg annál inkább kap oldalirányú impulzust. Minden bizonnyal ezért nem túlságosan hosszúak ezek a nyelvek, illetve válnak egyre inkább ívelté, körömszerűvé. A két végletes változat között természetesen számos átmenet figyelhető meg, különböző íjászkultúrák különböző megoldásokat kedveltek inkább. (1. ábra)

Az íjászgyűrűk nagyon is személyes tárgyak: mindig az íjász hüvelykujjához kell őket igazítani.⁷ Ennek ellenére a különböző típusok különféle méreteik arányaival is leírhatóak. Lényeges elem például, hogy a lyuk felfelé (a hüvelykujj hegye irányában) tágul-e, vagy a fala párhuzamos-e. Különbséget jelent az is, hogy a tágulás csak az ujjbegy irányában figyelhető-e meg, vagy a gyűrű teljes kerületén. Több helyen olvasható, hogy a lyuk formája is meghatározó: ez feltétlenül igaz, de alapvetően az íjász ujjának sajátosságaitól függ: van, akinél a kerek, és van, akinél az ovális gyűrű válik be jobban, általában azonban többé-kevésbé szabályos kör alakú lyukakkal találkozunk. Kérdéses a gyűrű pántjának magassága és vastagsága is. Utóbbi sokban függ a felhasznált anyagtól, előbbi viszont a gyűrűkészítési szokásokra, hagyományokra utal. Nagyon jellegzetes a nyelv kialakítása, amelynek legárulkodóbb sajátossága a gyűrű síkjához képest bezárt szöge: ha ez a szög kisebb (90–135°), akkor inkább hengeres, ha nagyobb (135–180°), akkor inkább lapos gyűrűről beszélhetünk. Árulkodó lehet, bár meglehetősen nehezen mérhető a nyelv hossza, ezt hengeres gyűrűknél a gyűrű alsó síkjától a nyelv csúcsáig mérhetjük, nyelves gyűrűknél pedig a lyuk belső peremétől számíthatjuk. Ehhez képest a nyelv szélessége, íveltsége másodlagos fontosságúnak tekinthető. A BTM gyűjteményének darabjait e szempontok szerint írtuk le. (1. kép 2)

OSZMÁN ÍJÁSZGYÜRÜK

Az oszmán gyűrűkről a fent említettekhez hasonlóan meglehetősen kevés ismerettel rendelkezünk. A korai szeldzsuk és oszmán ábrázolások egyöntetűen hüvelykujjas húzásra mutatnak, de a gyűrűk nem látszanak. Al-Tarszúsi munkája több húzásmódot is említ, a hüvelykujjas technikák tünnek alapvetőnek a törökök körében (11. sz.), csa-

⁵ ÖZVERI 2018, 146–147.

⁶ MORSE 1922, 39.

⁷ Tapasztalatok szerint télen és nyáron is más gyűrűt érdemes használni.

kügy, mint az al-Junání, azaz „a görögországi” – értsd anatóliai – melléknevet viselő Tajbuga művében (14. sz. közepe).⁸ A korai oszmán íjász könyvek a mameluk munkák fordításai, ezekben természetesen a hüvelykujjas húzás szerepel,⁹ és a későbbi oszmán munkákban is ezt találjuk meg.¹⁰ Sajnos az írott forrásokban inkább csak utalások találhatók a gyűrűkre, formai kialakításukról többnyire semmit sem tudunk meg. A 16. századtól kezdve rendelkezésünkre áll néhány jól sikerült ábrázolás, amelyeken viszonylag vékony, rövid nyelvű íjászgyűrűk láthatóak.¹¹ A szultáni kincstárban több eredeti példány is fennmaradt, ezek kora azonban bizonytalan,¹² ráadásul az sem bizonyos, hogy az oszmán íjászatot reprezentálják: több közülük egyértelműen iráni ízlésvilágra vall, s akár diplomáciai ajándékként is bekerülhettek a kincstárba.¹³ Hadizsákmányként különféle nyugat-európai, elsősorban német udvarokba és főúri gyűjteményekbe is juthattak gyűrűk. S bár gyakran komoly művészi értékkel bírtak, mégis nagyon kevés ily módon megőrzött példányról tudunk,

jóllehet íjak és tegzek komoly mennyiségben maradtak ránk.¹⁴ (1. kép 3-5)

Mivel kevés a hitelesen publikált régészeti anyag, különleges, korai – a műkincshamisítás által talán még nem érintett – magángyűjtemények is figyelmet érdemelnek. Az ezekben található példányokról sajnos többnyire nem tudjuk, hogy hol és mikor készültek, útbaigazítást csak a vásárlás helye és ideje adhat. E tekintetben ezek a példányok csak nagy óvatossággal vehetők figyelembe. Érdekes gyűjtemény például Ingo Simon 20. század eleji kollekciója, amelyet a manchesteri múzeumra hagyott.¹⁵ Simon török íjászfelszereléssel hódolt sport-szenvedélyének, hagyatéka bizonyosan Isztambulból származik. Szintén nagy mennyiségű gyűrű maradt fenn George C. Stone hagyatékában, amely 1935-ben került a New York-i Metropolitan Museumba, a számos díszes mogul példány között néhány jellegzetes oszmán darab is található. Figyelemre méltó a 20. században tevékenykedő, kifejezetten tradicionális íjászzal foglalkozó Charles Elbert Grayson (1910–2009) gyűjteménye, amelyet a missouri egyetem antropológiai múzeuma őriz.¹⁶

Mindezek alapján a kései oszmán gyűrűk alapvető formája meghatározható: a pánt párhuzamos falú (szemben a mogulok szélesedő gyűrűivel),¹⁷ a nyelv viszonylag rövid, maga a gyűrű pedig a hengeres típusba tartozik, bár meglehetősen alacsony, gyakran 135° körüli dőlésszöggel. Az ideg mindig a pánt metszetére kerül (ennek külön neve is van, ez az *esik*, azaz „küszöb”), s hogy az ujjat védje, gyakran bőrcsíkot ragasztanak a nyelv belső felületére, amely kb. 1 cm-t kilóg a gyűrű fölé. (E megoldás már egy 17. századi, Nürnbergben őrzött példányon is megfigyelhető).¹⁸

Az oszmánok elsősorban csont- és agancsgyűrűket használtak, és a gyűrűkészítést nagyon komoly mesterségnek tekintették. Amikor Evlia Cselebi leírta az isztambuli céhek 1638. évi felvonulását, akkor külön megemlékezett az íjászgyűrűkészítőkről (*zihgirdzsiján*) is.¹⁹ A szerző szerint 50 boltban 105 ember foglalatzkodott e tevékenységgel, és a gyűrűket elsősorban csontból vagy szaruból készítették: anyagként a rozsmár/narvál agyara

⁸ BOUDOT-LAMOTTE-VIRÉ 1968, 110–118. Tajbuga a gyűrűről és más ujjvédőkről; LATHAM-PATERSON 1970, 41–43. A hüvelykujjas húzásról: u. o. 60–65.

⁹ Például: Muhammad bin Sejh Musztafa: Umdat al-mutanászilín (15. sz. eleje); Uzun Fidauszí: Terdzsüme-i sziláhsor-náme (16. század eleje); Matrakcsi naszúh: Tuhfetü'l-guzát (1529); Mahmúd bin Mehmed (Kavsz-náme (16. sz. közepe). ŞEŞEN-İHSANOĞLU 2004, 3, 4, 10, 13.

¹⁰ pl: KEMANKEŞ MUSTAFA 2010, 95–96; KANI 1847, 128–130.

¹¹ Például II. Mehmedről, Szelim hercegről és II. Oszmánról. ÖLMEZ-ÖZDAMAR 2017, 1574, 1575, 1577. De ilyen a Barbarossa Hajreddin pasáról készült európai metszet is. https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=3741743&partId=1&searchText=thumb+ring&page=1. Kifordított íjászgyűrűt láthatunk egy 1620 körül készült oszmán miniatúra lovasának hüvelykujján is. https://viewer.cbl.ie/viewer/object/T_439_4/1/LOG_0000/

¹² Közli: YÜCEL 1999, 309–310; ÖLMEZ-ÖZDAMAR 2017, 1572–1573.

¹³ Éppen így jutottak töresk gyűrűk Szapolyai János király kincstárába: „annuli thurcales ad sagittandum”. KEMÉNY 1888, 566. Ilyen lehetett az Ashmolean Museum példánya is, amely már 1656-os katalógusban is szerepel. REID 1992, 252.

¹⁴ Pl. „Ein helffenbainer Daumenring, zu einem handtpogen mit goldt nach Türkischer manier eingelegt, mit Rubinkörnlein, und Türckhißlen besezt.” FICKLER 2004, 98. Néhány ma is létező példányt felsorol: MORSE 1922, 40–42. A Nürnbergi példány, amely állítólag 1683-ból származó zsákmány: Die Kriegswaffen 1893. S. 886–887, Fig. 10.I. (megfelelő rajzát lásd: MORSE 1922, 40.) Mahmúd Raif efendi – a Londonba érkezett oszmán követtség titkára – 1794-ben bemutatta íjásztudását az angol közönségnek, felszerelését, többek között a gyűrűjét a Buckinghamshire-i Archer's Hall-ban ma is őrzik. Rajza: MORSE 1922, 41. Teljes íjászfelszereléssel – két tegezessel, íjjal, nyilakkal – együtt került 1642-ben a szász választófejedelem birtokába egy példány. <https://skd-online-collection.skd.museum/Details/Index/801327>

¹⁵ ALTINKULP 2015

¹⁶ A gyűjtemény értékelése: SALL

¹⁷ Számos példány Charles Seton Guthrie gyűjteményében, amely 1868-ban a The India Museumba, majd onnan a The South Kensington Museumba (a mai The Victoria & Albert Museumba) került.

¹⁸ Füllel ellátott múzeumi példányok: Metropolitan Museum of Art, New York, 36.25.2804.; uo. 36.25.2811.; Museum of Anthropology, Missouri, Grayson-collection, 2001-01-57.

¹⁹ EVLIYA 2006, 316.

(*sírmáhi*), bálnacsont (*balikdisi*), szarvasagancs (*sigin bojnuzu*), hattyúcsőr (*kuknus burnu*), orrszarvú szarv (*gergedán bojnuzu*), kosszarv (*ablak kocs bojnuzu*) került felhasználásra. A lazaccsontot és az orrszarvú szarvat említi 1735-ben írott művében Kemánkes Musztafa efendi is,²⁰ Musztafa Káni pedig száz évvel később a különböző anyagok tulajdonságainak az összehasonlítását is elvégzi.²¹ A legkorábbi utalás a csontgyűrűkre azonban még korábbi, s Oghier Ghiselin de Busbecqtől származik, aki Habsburg császári követként járt Isztambulban 1574-ben, és a „török-módi” íjászatot maga is kipróbálta.²²

Végezetül lássuk a gyűrűvel kapcsolatos, oszmánok által használt kifejezéseket! A gyűrű (*zihgír/zingir*, *saszt*, *küstüban*) legjellegzetesebb része a nyelv (*damak*, *kas*), az ideg a gyűrű peremére ül fel (*esik* 'küszöb'), a nyílásba pedig időnként kis bőrdarabot (*kulak* 'fül') ragasztanak, hogy az ideg ne érje az ujjat. A feszítéskor felvett kéztartást, azaz a zárást *mandal*-nak nevezik.

ÍJÁSZGYŰRŰK A BTM GYŰJTEMÉNYÉBEN

Magyarországon viszonylag kevés íjászgyűrű került elő az ásatások során, a publikáltak száma pedig kifejezetten csekély. A kutatók elsősorban török korinak tartják őket, és oszmán hatást feltételeznek, ugyanakkor több középkorinak gondolt darab is előkerült már. Mindez felveti annak a kérdését, hogy egyáltalán mióta számolhatunk az íjászgyűrű használatával a Kárpát-medencében. Mint említettük, a gyűrű a hüvelykujjas húzáshoz és a lovasíjászathoz kötődik elsősorban, de ez nem jelenti azt, hogy lóhátról mindig hüvelykujjal lőttek volna, s azt sem, hogy a hüvelykujjas húzáshoz mindig igénybe vették a gyűrű segítségét. Az íjászfelszerelés összessége mindenesetre valószínűvé teszi, hogy legkésőbb az avarok magukkal hozták e technikát a sztyeppe nyugati végébe, s bár tényleges lelet egyelőre nem áll a rendelkezésünkre, a klárafalvi szíjvég lovasa és a nagyszentmiklósi kincs fedelme is jellegzetes hüvelykujjas kéztartással került ábrázolásra. A magyarokról vagy a besenyőkről semmilyen közvetlen adattal nem rendelkezünk, a kunok idején viszont a sztyeppe íjászatot már egyértelműen hüvelykujjas húzással írják le. A későközépkori magyarországi falképek

egyike-másika szintén efféle húzást mutat. Az mindenesetre már csak logikai alapon is igen valószínűnek tűnik, hogy nem az oszmánok ismertették meg ezt az eszközt és lövésmódot hazánk területén. S valóban, több olyan íjászgyűrű leletet ismerünk, amelyet a régészek késő középkorinak határoztak meg (Kőszeg, Visegrád). A Budapesti Történeti Múzeum gyűjteményében lévő gyűrűk azonban lelőköörülményeiket alapján oszmán korinak határozhatók meg.

Forrásainkból tudjuk, hogy Budán a törökök körében komoly íjász-élet folyt (miközben a magyar gyakorlatban az íj már a 16. század közepén is ritkaságszámba ment). Bár az oszmán elit udvari gyalogságot, a janicsárságot viszonylag gyorsan elkezdtek tűzfegyverekre átállítani a 15. század végén–16. század elején, de a tartományi, gyengébben felszerelt katonaság továbbra is használta az íjat (lásd Wathay Ferenc rajzát a 17. század legelejéről).²³ Másfelől a lovasság egészen a 17. század végéig kitartott az íj mellett, hiszen viszonylag gyorsan, sokat és pontosan lehetett vele lőni, szemben a pisztolyokkal. (Ezért találunk a 17. század végi visszafoglaló háborúk zsákmányában számos gyönyörűen díszített, láthatóan előkelő emberhez tartozó íjászfelszerelést.) Harmadrészt az oszmánok körében az íj meglehetősen hamar sporteszközzé vált, amelynek használata az elit kedvelt szórakozása lett. (Az utolsó szultáni íjász, Necmeddin Okyay 1973-ban hunyt el!) A budai pasák is hódoltak e szokásnak, Kalajlikoz Ali (1580–1583, 1586–1587) trófeáit a magyar követek is látták,²⁴ s híres íjász volt Mürtezá pasa (1626–1630) is, aki a szultánnal együtt íjászkodott palotai apród korában.²⁵ Az oszmánok két olyan megmérettetést is gyakoroltak, amely speciális pályát igényelt. Az egyik a távlövés volt,²⁶ amely során az íjásznak egyetlen célja volt: minél messzebb repíteni a nyilat. A rekordkísérleteket szigorúan ellenőrizték, a rekordot hozó nyílvevesszők leesésének a helyére pedig oszlopokat állítottak. Az isztambuli pályára állítólag egy 500 m-es lövés volt a be-

²³ WATHAY 1976.

²⁴ „Az Ali pasa igen jámbor vala, / Szép temérdek vöres szakállá vala, / Jó nyilas és pályafutató vala, / Szép játéka hozzá illendő vala. // Ali pasát láttam, Óbuda felől / Egy magas fát ásatott fel az mezőn, / Egy gombot csináltatott az tetején, / Ló foltában meglövi azt az mezőn. // Budaörs felől is lám csináltatott, / Budakeszi utánál is ásatott, / Vassal hosszan ám öszve foglaltatott, / Tetejében föllőtt nyilat ott látod.” RMKT XII, 2004, 47–48. Kalajlikoz Ali pasa életére és sportjára: FODOR–SUDÁR 2002.

²⁵ A „szakadék tenger” – azaz az Aranyszarv-öböl – átlövésével szórakoztatták magukat. SALAMON 1867, 223. Életére: SUDÁR 2019.

²⁶ YÜCEL 1999, 55–123.

²⁰ KEMANKEŞ MUSTAFA 2010, 96.

²¹ KANI 1847, 128.

²² „...in the Thumb of their right Hand, they use Rings of Bone, on which the String lies, when they draw it, ...o that their way of shooting is quite different from ours.” BUSBECQ 1881, 253.

lépő, vidéken talán kevesebbel is beérték, mindegyesre a birodalomban nem túlságosan sok helyen alakítottak ki efféle versenypályákat. Budán és Pesten azonban volt ilyen, az egyik a Duna fölött: a Gellérthegy oldalából lőttek a pesti part felé.²⁷ De volt nyíllövő tér Esztergomban is.²⁸ Hogy komoly eredményekre is sor került, azt birodalmi feljegyzésekből tudjuk: a fővárosi íjászok bizony csúnyán lekörözték a helyi harcosokat. A másik jellegzetes íjászfeladat a „töklövés” volt,²⁹ ilyenkor egy hosszú, földbeásott oszlop végére helyezett tököt – vagy gömböt – kellett vágatni a ló hátáról eltalálni. Budán több ilyen pálya is volt.³⁰ Röviden: a hódoltságban komoly török íjászelet folyt, s az íjászat hagyománya velük szakadt meg a Kárpát-medencében a 17. század végén.

A BTM gyűjteményében több különböző típus is képviselteti magát. Két lemezgyűrű (egyik bronzból, a másik ezüstből) mellett előkerült egy öntött bronzgyűrű is, mindhárom a lapos gyűrűk csoportjába tartozik. Az egyébként hatalmas méretű bronzgyűrű nyelve díszített.

A csont (illetve agancs) gyűrűk többsége díszítetlen, és a hengeres gyűrűk közé sorolhatóak, azon belül azonban különböző változatokat képviselnek. Van magas, szinte párhuzamos falú példány, vannak átlagosnak tekinthető gyűrűk, 45°-ban dőlő nyelvvél, illetve vannak egészen minimális nyelvvél ellátott, egyszerű karikára emlékeztető gyűrűk is. Jellegzetességeik tehát megfelelnek annak a képnek, amelyet az oszmán íjászgyűrűkről kialakítottunk.

Két csontból készül példány díszítése nagyon hasonló: a nyelvet kis, befűrt pöttyök, nagyobb, változó átmérőjű lyukak, illetve bevéselt vonalak tagolják. A két példány nagyfokú hasonlósága akár közös műhelyre is utalhat.

További két, csontból készült példányt zöldre színeztek – ez szintén a díszítés egyik módja. A színezés és a kialakítás módja szintén azonos műhelyt sejtet. Talán ide sorolható egy harmadik, sötétvörös példány is, amely azonban formáját tekintve nagy mértékben eltér az előzőektől: kissé szélesedő pántú karikáról van szó, amelynek funkciójára a

ferde, illetve a megfelelő helyen kissé kieresztelt oldalfalak mutatnak.

A csont/agancs példányok közös jellemzője, hogy a gyűrűk alsó pereme egy határozottan levágott, 2–3 mm széles sík felületet képez, amelynek az élei a legminimálisabb mértékben vannak csak lekerekítve. (A megfelelő helyen, a „küszöbön”, ebbe akad bele az ideg.) Ezzel szemben a gyűrű pántjának felső oldala viszont rendszerint finoman kidolgozott ívekkel egy élben fut össze (a metszet búzamag szerű), amely az ujj szempontjából kényelmesebb. (Ezt a szerkezetet mutatja az öntött bronzgyűrű is.) A nyelv kialakítás meglehetősen különböző a formák és a dőlésszögek tekintetében is. A zöldre színezett példányok és az egyik hajdani berakásos darab nyelve egyértelműen csúcsban végződik, a többi lekerekítettebb, vagy egyenesen kereknek tekinthető. A nyelv csak a gyűrű pántja felett kezd vékonyodni, a pánt párhuzamos falúnak tűnik. (Éppen ezt figyelték meg a manchesteri oszmán gyűrűknél is.)

A nyelv általában sík, egy esetben minimálisan domború, egyszer pedig nagyon határozottan homorú (ilyen példány látható II. Mehmed szultán portréján is). Érdekes, hogy a budai darabok között nem találunk valódi domború, köröm szerű példányokat, amilyeneket a török íjászok ma is előszeretettel használnak, s amilyen néhány gyűjteményben is található. Ez felveti annak kérdését, hogy a domború példányok nem későbbi fejlődés eredményei-e? (A manchesteri gyűjteményben is elsősorban hengeres gyűrűk találhatóak, és a mi alacsony pántú gyűrűnkhez hasonló is van. Különbség, hogy ott az alsó perem is mindig lekerekített, a metszés csak a belső oldalon éles. Egészen hasonlóan a mandzsu gyűrűkhöz.)

A budai csont és agancsgyűrűk többsége törött. Az íjászgyűrű „fogyócikk”: használat közben gyakran elpattan. Ennek több oka is lehet. Egyfelől a készítőik igyekeztek minél vékonyabbra kialakítani őket, hogy a kéz használatát ne akadályozzák túlságosan. (A harcosoknak, különösen a lovasoknak gyakran kellett fegyvert váltaniuk, ilyenkor a gyűrű az ujjon maradt, legfeljebb elfordították azt: a nyelv ilyenkor a hüvelykujj külső oldalára került.) Ez természetesen magában hordta a könnyebb eltörés kockázatát. Másrészt a kevésbé jó anyagok egy idő után „elfáradnak”, esetleg rejtett belső hibák bosszulják meg magukat. A törött íjászgyűrű teljesen használhatatlan, nem lehet javítani, nem lehet másra használni, így aztán értéket sem képvisel. Ráadásul általában lövés közben törnek el az ideg nyomása alatt, használójuk pedig nyilván nem keresi

²⁷ YÜCEL 1999, 169. Tálímhánedzsi Kücsük Ali 1594-ben, Győr elfoglalása után lőtt rekordot a budai pályán (*lodosz*), és a Duna fölött átívelő pályán is győzelmet hirdető követ állíthatott, a pesti oldalon (*pojraz*). Dzsebedzsi Deli Haszan 1602-ben érkezett Budára a birodalmi hadjáratával. Ekkor több rekordot is lőtt a pesti pályán. Pest bevételekor keresztény fogságba esett, íjásztársai váltották ki. YÜCEL 1999, 183.

²⁸ PEČEVÍ 1866, I, 452.

²⁹ YÜCEL 1999, 37–43.

³⁰ FODOR–SUDÁR 2002.

meg az immár használhatatlan maradványokat. Ezért a törött gyűrűknél feltehetjük, hogy utolsó használati helyükön kerültek a földbe, az ép példányoknál viszont éppen ez nem valószínű. A számos törött budai példány egyértelműen mutatja, hogy e darabok használatra szánt tárgyak voltak.

AZ ÍJÁSZGYŰRŰK DÍSZÍTÉSÉRŐL

Az íjászgyűrűk alapvetően használati tárgyak, a díszítés nem szükséges elemük. Sőt, ha a díszítésre felhasználható legnagyobb felületet, a nyelvet ki-domborodó elemekkel, például ékkövekkel borítják, akkor az a funkció – a lövés – rovására mehet. Az ember díszítésre való hajlandósága persze az íjászgyűrűket sem kerülte el, amelyeket e szempontból két élesen elkülönülő csoportba oszthatunk: az egyikbe azok tartoznak, melyekkel minden valószínűség szerint – kopottságuk alapján – ténylegesen lőttek, a díszítés tehát nem akadályozta a funkciót. A másik csoport tagjai viszont éppen díszítettségük miatt gyakorlati használatra kevésbé voltak alkalmasak, így ezeket dísz tárgyaknak tekinthetjük.

Az iráni világban – a Szafavida birodalomban vagy a mogul Indiában – nagyon gazdagon díszített íjászgyűrűket is készítettek, az oszmánok e tekintetben sokkal visszafogottabbnak tűnnek. Az ábrázolásokon látható példányok mindig egyszerűek és fehérek, a múzeumi példányok jelentős része szintén díszítetlen.³¹ Van azonban egy olyan gyűrűcsoport, amelyet gazdag díszítés borít, ám a gyűrű testének kialakítása és a díszítés módja alapján nagy biztonsággal az oszmánokhoz köthető. Sajnos ezek datálása meglehetősen bizonytalan, de nem elképzelhetetlen, hogy viszonylag kései darabok. Kétféle megoldást látunk. Az egyiknél a gyűrű felületét taúsírozzák: a fémet a tárgy felületébe vésett vájatokba illesztik, és végső soron teljesen sík felületet alakítanak ki.³² A rendkívül dekoratív megoldás a lövést nem zavarja. A másik lehetőség az, amikor a díszítések – sodronyok, foglalatba helyezett ékkövek – kiemelkednek a síkból. Jellegzetes oszmán megoldás, hogy ezek a pánt hátsó felére kerülnek: így a lövést nem akadályozzák, viszont használat idején a használó hüvelyk-

ujjának külső, látható oldalára kerülnek.³³ Néhány gyűrűn ugyanilyen díszítés látható, ám már a nyelv közepén is megjelenik egy foglalatban felerősített ékkő, amely már akadályozza a gyakorlati használatot.³⁴ Természetesen vannak olyan példányok is, amelyeknél a teljes felületet elborítja a díszítés: ezek csak reprezentációs célra alkalmasak.³⁵

A használatra szánt, de díszített budai példányok között két olyan csontgyűrű is találunk, amelyen több, kisebb-nagyobb átmérőjű lyuk és a perem alatt körbefutó, egyenes vonalú vajat látható. A kisebb és nagyobb lyukak pontszerű fém díszeket foglaltak magukba, melyek mára már többnyire kiestek helyükről. (Egy-két kisebb lyukban némi korrodált fém még ma is látható, amely a zöld elszíneződés alapján bronz vagy ezüst lehetett.) Minden bizonnyal a perem alatt körbefutó vajat is fém berakást foglalt magában, a gyűrű tengelyében látható kiszélesedő lyuk pedig egy nagyobb pontszerű díszet tartalmazhatott. Ezek a lyukak olyan kis méretűek, hogy féldrágakő és foglalat nem férhetett el bennük. Figyelemre méltó, hogy a gazdagon díszített, ékköves oszmán példányokon is időnként egy-egy aranszál fut körbe a gyűrű két pereme mentén, az ékkövek pedig közöttük helyezkednek el. A budai csontgyűrűk elkészítésekor talán ezek imitálására törekedhettek.

Fém berakások használata más csont-,³⁶ fa-, de akár fémtárgyak³⁷ díszítésekor is gyakori az oszmánok körében. A fegyverek esetében sem ismeretlen e megoldás, a korszakban elterjedt mind a magyar, mind az oszmán oldalon. Ezek a berakásos díszek lehettek sima, lapos felületűek³⁸ vagy domború,³⁹ esetleg virág⁴⁰ vagy más alakúak⁴¹ is. Számos esetben találkozunk ezzel a megoldással egészen a 19. századi balkáni kések csont nyeléig, vagy az összetett mintákkal ékesített, berakásos díszítéssel készített puskákig.⁴² Ezek alapján jól látszik, hogy a gyűrűkön látható lyukakba készített

seum of Art, New York, 36.25.2793.; Kunsthistorisches Museum, Wien KK 2213.; Benaki Museum, Athén, 14526a.

³⁴ Például: Musée du Louvre, Paris, Département des Arts de l'Islam, OA 929.; Kunsthistorisches Museum, Wien, Kunstkammer, KK 2216.; Topkapı Sarayı Müzesi, İstanbul, Hazine Dairesi, nr. 2/83.

³⁵ Például: Kunsthistorisches Museum, Wien, Kunstkammer, KK 2218.; Topkapı Sarayı Müzesi, İstanbul, Hazine Dairesi, No.74.

³⁶ GERE 2003 45. tábla 9. kép

³⁷ KOVÁCS S. Hárman sem..., 2019, kat. 26., 31.

³⁸ KOVÁCS S. Hárman sem..., 2019, kat. 31., 40.

³⁹ KOVÁCS S. Hárman sem..., 2019, kat. 71.

⁴⁰ Kovács S. Janicsárpuska..., 2019, kat. 33., 37.

⁴¹ Kovács S. Janicsárpuska..., 2019, kat. 44, 68.

⁴² Kovács S. Janicsárpuska..., 2019, 65.

³¹ Például: Staatliche Kunstsammlungen Dresden, Rüstkammer Y 0184.04.; Manchesteri Múzeum, Ingo Simon gyűjteménye. No 303.; uo. 543/5.; uo. No 329.; Museum of Anthropology, Missouri. Grayson-gyűjtemény, 1994–1120. További, bőnyelvvel ellátott példányok: 18. lj.

³² Például: Metropolitan Museum of Art, New York, 36.25.2807.

³³ Például: Landesmuseum Württemberg, Kunstkammer der Herzöge von Württemberg, KK grün 128.; Metropolitan Mu-

berakások a csont- (és fa-) tárgyak díszítésének egy igen elterjedt módját képviselik.

A budai anyag érdekessége, hogy a két fémberakásos gyűrű szinte teljesen egyforma (kat. 7. és 8.): a minta megegyezik, csak a felhasznált pontszerű díszek számában van eltérés. Az egyik a középkori palota területén, a másik attól kissé északabbra, a Vízi kapu közelében került felszínre. A gyűrűk nyelvének két pereme mentén futnak a díszek, felül egybefüggő fémvonal, alul pontok sora. A kettő közötti mezőt egy ív osztja két részre, majd az alsó mezőt egy függőleges vonal vágja ketté. Mindezek kisebb fémberakásokból készültek, míg közéjük négy csoportban nagyobb díszek kerültek. A több berakást tartalmazó 7-es számú gyűrűnek a pántján hátrafele is nagyobb átmérőjű díszek sorakoztak. E két gyűrű díszítése annyira hasonló, hogy ez bizonyosan nem véletlen. Ennek okát (azonos mester, készítési hely stb.) a publikált gyűrűk elenyésző száma miatt nehéz meghatározni. Hasonló jellegű díszítést a Balkánon is találhatunk, a vodočai gyűrűn is apró lyukak sorakoznak, bár csak egyféle méretben. A fém berakások egyrészt a gyűrű peremei mentén futnak, mint a budaiaknál, valamint a köztük lévő mezőben kisebb, háromszögletű csoportokba rendezve láthatóak. Egészen hasonló megoldás látható egy Thesszalonikiben talált példányon is, amelyen azonban a berakás is megőrződött.

A budai csontgyűrűk között találunk két színezett darabot, egy zöld és egy lazac színű példányt. Mindkét esetben töredékről beszélhetünk, ami számunkra azért előnyös, mert így láthatjuk a tárgyak metszetét is. Így derül ki, hogy a tárgyakat valamilyen anyaggal beitathták, hogy a kívánt színt elérjék. Felületük kívülről teljesen egységes, homogén, azonban a színezőanyag a tárgyak közepét nem érte el, így az megőrizte a csont eredeti színét. Az oszmán világban a féldrágakövek használata igen elterjedt volt a díszítőművészetben, nefrit, türkiz stb. gyakran látható az ékkövekkel díszített tárgyakon. A földbe soha nem került, gyűjteményekben fennmaradt íjászgyűrűk között nagy számban találunk féldrágakövből, többnyire jadéból készült darabokat,⁴³ amelyek általában zöldes színűek. Könnyen lehet, hogy a budai gyűrűk esetében ezeket kívánták utánozni. (A gyűrű a földben egy esetlegesen mellé keveredett fémtárgy korróziója révén ennyire homogén színt aligha nyerhetett – lásd például a fémberakásos gyűrűk teljesen

egyenetlen elszíneződését! –, a véletlenszerűséget így kizárhatjuk.) Az értékes, mives gyűrűk utánzásának szándékára vallhat e két példány különösen finom, igényes kidolgozása.

Míg az iráni világban az íjászgyűrűt előszeretettel használták hatalmi szimbólumként, és számtalan nagyon díszes példány készült, az oszmánoknál erre jóval kevesebb példát találunk. (Az európai múzeumok díszes oszmán gyűrűi valószínűleg későbbiek lehetnek.) A díszített gyűrűk jelenléte azonban mégis valamiféle presztízs szerepre utal. Már csak azért is, mert a díszítés alapját képező furatok és a vájatok meggyengítették az amúgy is törékeny gyűrűk szerkezetét. Következésképp a díszített gyűrűk ha használhatóak voltak is, mégsem valószínű, hogy a napi gyakorlat részét képezték: az értékes tárgy hamar tönkre mehetett volna. A féldrágaköveket imitáló, színezett csontgyűrűknél ez a veszély nem állt fenn, de díszítésük módja arra vall, hogy érdemes volt úgy tenni, mintha nemes anyagból készült gyűrűvel rendelkezne tulajdonosuk.

Bár a szakirodalom nem tart számon oszmán fémgyűrűket, a BTM gyűjteményében ilyenek is vannak: két bronz és egy ezüst példány. Az ezüstgyűrűn nem maradt fenn díszítés nyoma, de oly vékony és kisméretű, hogy kérdéses, hogy használatban volt-e valaha is. (Formája mindemellett nem hagy kétséget afelől, hogy íjászgyűrűről van szó.) Efféle kisméretű gyűrűből több is ismert, elképzelhető, hogy gyerekek használták őket, de egy – számunkra egyelőre ellenőrizhetetlen – felvetés szerint ajándéktárgyak voltak, amelyeket a fiúk a körülméletés alkalmából kaptak.⁴⁴

A két bronz íjászgyűrű közül az egyik a budai várat délről védő nagy rondellából (kat. 1.), a másik pedig a déli külvárosból, a Tabánból (kat. 3.) került elő. Mindkettő díszített, de az egyik lemezből készült, a másikat pedig öntötték. Ez utóbbi a csontgyűrűkkel rokon megoldásokat mutat (például a pánt metszetét tekintve), formája azonban meglehetősen sajátos, inkább a lapos gyűrűk közé sorolható. Díszítése egyezik a Vesna Bikić⁴⁵ által közölt szerbiai darabokon látható bekarcolt mintákkal.

LELŐKÖRÜLMÉNYEK – TOPOGRÁFIA

A budai íjászgyűrűk többségének lelőhelye ismert, mindössze egyetlen szórvány gyűrűnk van, amelyről annyit tudunk, hogy a királyi palota te-

⁴³ Topkapı Sarayı Müzesi Hazine Dairesi İtisz. 74, Metropolitan Museum of Art 36.25.2793; 36.25.2807

⁴⁴ REID 1992, 260.

⁴⁵ BIKIĆ 2019, fig.1 és 5.

területéről került elő. A gyűrűk kétharmada a török kori belsővárhoz, azaz a középkori királyi palotának és védműveinek a területéhez kapcsolható. Másképpen fogalmazva: utolsó használatuk ide köthető. A gyűrűk egy kivételével töröttek, minden bizonnyal használat közben mentek tönkre, és ennek következtében kerültek a földbe. Könnyedén adódhat a feltételezés, hogy a Buda visszafoglalása idején a belső várba visszaszorult török katonák között kereshetjük a gyűrűk egykori tulajdonosait. Maguk a tárgyak pedig az ostrom utáni planírozáskor bekerültek a királyi palota feltöltésre kerülő részeibe.

A középső várban, a pasa palotában és annak szomszédos telkén egy-egy ép gyűrű került felszínre. Ezek pontos rétegtani viszonyai is ismertek, a visszafoglaló háború égett omladéka közül kerültek elő. Egyik egy várfal melletti épületből, a másik az utolsó budai pasa tárgyait tartalmazó veremből. A szomszédos Aranybástyában viszont korábbi gyűrűvel van dolgunk, mert a bástya 1685-ös építéséhez készített planírozási rétegből került elő. Mivel törött darabról van szó, itt is használati helyén lehet, s talán valamelyik korábbi ostromhoz köthetjük.

Érdekes módon a külvárosokból csak egyetlen példány ismert, a Rác fürdő mellől. A vastag bronzgyűrűt elveszíthették, ugyanis nem pusztulási rétegből, hanem a hegyről lemosódott törmelék-rétegből került felszínre. (2. kép 8)

ÖSSZEGZÉS

Budáról eddig 13 oszmán íjászigyűrűt ismerünk, e gyűjtemény világviszonylatban sem csekély, abból a szempontból pedig mindenképpen rendkívüli, hogy biztosan köthető az oszmánokhoz, és egyértelműen datálható a 16. század közepe és a 17. század vége közötti időszakra. A gyűrűket ráadásul nem tipológiailag kötjük az oszmánokhoz, hanem régészeti alapon, ami számos egyéb következménnyel is jár: képbe kerülnek például a fémből készült darabok, amelyekről eddig kevés szó esett a szakirodalomban. A gyűrűk díszítése kapcsán is előrelépésről beszélhetünk: körvonalazódik a hazai és a külföldi példák alapján egy fémlakással ékesített csoport, továbbá kiderült, hogy – az eddig szintén kevés figyelemre méltatott – színezett gyűrűkre is érdemes odafigyelni, hiszen jól láthatóan ezeket is kedvelték. Végezetül ne felejtjük el: e példányok meglehetősen korainak számítanak az ismert oszmán gyűrűk között, és így az oszmán íjászigyűrű használat korábbi – értsd: 19. század előtti – gyakorlatára vetnek fényt. Többségük egy-

értelműen használatra szánt, sőt valószínűleg használat közben összetört példány, amelyeken azonban megfigyelhetők a finom kidolgozásra vagy éppen a díszítésre való törekvés nyomai is. Mindezen tanulságok figyelembe vételével érdemes volna a múzeumi gyűjteményeket újra áttekinteni – és értékelni.

KATALÓGUS

FÉM ÍJÁSZIGYÜRŰK

1. BUDAPEST (BUDAVÁRI PALOTA, NAGYRONDELLA) ltsz.52.309

méret: szélesség: 2,3 cm; hossz: 4,1 cm; belméret: 2,1x2,1 cm, magasság: 0,7 cm; a nyelv szöge: 125°

anyaga: bronz

lelőhely: Bp I. ker. Nagy rondella, XVI. gödör

feltárás éve:

ásatásvezető régész: Gerevich László

datálás: A budai vár déli védművét, a nagy rondellát jelenleg a kutatás Szapolyai János király építkezéseihez kapcsolja. Ennek a közepén tárt fel Gerevich László egy török kori gödröt⁴⁶, melynek klasszikus oszmán leletei (kiöntőcsöves korsó) mellett a királyi palota pusztulása során kikerült majolika padlótegla töredéke is felszínre került. A kevert leletanyag azonban a gödör török kori betöltődését mutatja, ezért a gyűrű török korinak tekinthető.

leírás: A vékony bronzgyűrű talán nem öntéssel készült, nyelve megközelítőleg 125°-os szögben áll, és teljesen sík. Bár a műkincs kereskedelem számos hasonló példány került elő, az ásatási anyagban viszonylag ritka típust képvisel. Nagyon hasonló, szintén bronz példány került elő a korinthuszi ásatások során, nyelvén virágmintás díszítéssel (talán volt valamiféle minta a BTM példányán is), a közlés szerint „12. századi vagy későbbi”,⁴⁷ valamint Thessalonikiben egy temető-ásatás során, ahol késő bizáncinak (13. sz.–1453) határozták meg.⁴⁸ A szerbiai múzeumok is őriznek számunkra érdekes példányokat – ezeket is 14–15. századnak határozták meg –, sajnos azonban nem régészeti ásatásokból kerültek elő, így datálásuk és kontextusuk is bizonytalan.⁴⁹ Hasonlóan vékony anyagú – bár megformálását tekintve némiképp különbözik – a birkaai viking telepről származó, magyar párhuzamok-

⁴⁶ GEREVICH 1966, 361. kép.

⁴⁷ DAVIDSON 1952, no1987.

⁴⁸ ANTONARAS 2004, 50, 59.

⁴⁹ BIKIĆ 2019, 155–164. (főképp 158!)

⁵⁰ LUNDSTRÖM 2009, 109–110; LUNDSTRÖM 2006, 17–18.

kal bíró leletkörnyezetből előkerült, 10. századi gyűrű is.⁵⁰ A BTM gyűjteményének egy másik, ezüsből készült példánya (kat. 2) lényegét tekintve ezzel azonos, mindössze a nyelv dőlésszöge kisebb valamivel. Hasonló módon készült, alakját tekintve azonban jelentősen eltér a szuhogy-csorbakői, kovácsolt vas darab, amely ha egyáltalán íjászgyűrű, akkor a csontgyűrűkkel mutat formai rokonságot.⁵¹ Az oszmán korból biztosan azonosítható hasonló leletet nem ismerünk. (2. kép 6)

irodalom: HOLL 2005, 20. Abb 11/2; KALMÁR 1966, 585; HORVÁTH 2016, 147–149. (2. kép/1.)

2. BUDAPEST (SZENTHÁROMSÁG TÉR 6.)

ltsz.

méret: szélesség: 2,6 cm; hossz: 1,7 cm; belméret: 1,8x1,7 cm, magasság: 0,7 cm; a nyelv szöge: 130°

anyaga: ezüst

lelőhely: Bp. I. Szentháromság tér 6.

feltárás éve: 2018.

ásatásvezető régész: Tóth Anikó

datálás: 16. század második fele. A gyűrű a budai vár közepén, a Nagyboldogasszony- (ma Mátyás-) templom közelében került felszínre, amely a török korban a város legfőbb dzsámijaként funkcionált. A gyűrű a dzsámival szemközt telken, egy igen gazdag török kori leletanyagot tartalmazó hulladékgödörből került elő. A gödör betöltése alapján a gyűrű mindenképp Buda török korára keltezhető. A leletek között sgraffito díszes tál, izniki tál és kínai porceláncsészék kerültek felszínre, ami alapján a gyűrű keltezése inkább a 16. század második felére tehető.

leírás: Egyszerű, kisméretű ezüst íjászgyűrű, viszonylag nagy szögben álló nyelvvel. (Párhuzamait lásd az előző tételnél!) Mérete alapján vagy gyermek használhatta, vagy valójában nem is használatra szánt példány volt. Több ilyen méretű darab ismert, egy ellenőrizhetetlen felvetés szerint körülmetélési ajándékként használták.⁵² (2. kép 7)

irodalom: közöletlen

3. BUDAPEST (RÁCFÜRDŐ)

ltsz. 2010.302.32

méret: szélesség: 2,9 cm; hossz: 4,1 cm; belméret: 2,5x2,3 cm, magasság: 1,3 cm; a nyelv szöge: 135°

anyaga: bronz

lelőhely: Bp. I. ker. Hadnagy utca 8-10, Rác fürdő

feltárás éve: 2005

ásatásvezető régész: Papp Adrienn

datálás: 16. század második fele – 17. század. A gyűrű a Rác fürdő mellett került felszínre. A fürdő kiépítésére már az 1560-as években sor került, körülötte pedig egy új városrész, a bőrcserzők városnegyede alakult ki.⁵³ A gyűrű a fürdőtől néhány méterre, a hegy irányában került elő, egy gyér leletanyagot tartalmazó török kori rétegből.

leírás: Az öntött, viszonylag vastagabb falú, nagyméretű bronzgyűrű kialakítását tekintve a csontból készült oszmán gyűrűkre emlékeztet (pl. a küszöb meglete). Viszonylag nagy szögben álló nyelvének külső felületén vésett minta látható. A műkincs kereskedelemben számos hasonló példány feltűnik, jól összevethető például egy Belgrádban és a Galambócon őrzött darabbal, ez utóbbiakat a 14–15. századra datálják.⁵⁴ (2. kép 8)

irodalom: közöletlen

CSONT/AGANCS GYŰRŰK

4. BUDAPEST (CSÓNAK UTCA)

ltsz. 2020.7.1.

méret: szélesség: 2,9 cm; hossz: ? cm; belméret: 2,3x2,3(?) cm, magasság: 2,0 cm; a nyelv szöge: 117°

anyaga: agancs

lelőhely: Bp. I. ker. Csónak utca, 10. szelvény

feltárás éve: 2001

ásatásvezető régész: Tóth Anikó

datálás: A budai vár keleti oldalán, a Vízi kapu (középkori Szent János kapu) mellett épült fel 1685-ben az Aranybástya, mely a Dunáig vezető erődíj fal felső, nyugati végén emelkedett. A gyűrű a bástya építését megelőző planírozási rétegből került elő, mely elsősorban török kori, de mellette egy kevés vegyes (13–15. századi) középkori leletanyagot is tartalmazott. Ez alapján a gyűrű készítésének ideje a hódoltság korán belül nem pontosítható.

leírás: Egyszerű csont íjászgyűrű, meredek szögben álló, teljesen sík nyelvvel. A gyűrű pántjának alsó szélé derékszögben elmetsett, 2 mm-es gyűrűfelületet alkot, felső része búzaszem alakú. A legáltalánosabb török gyűrűtípust képviseli, példányai Magyarországon és máshol is előkerültek. Nagyon hasonlóak a thesszalóniki múzeumban őrzött darabok, amelyek a helybeli és a rendinai ásatásokból kerültek elő, a régészek később bizáncinak határozták meg őket.⁵⁵ Ilyen példányok kerültek

⁵¹ SZÖRÉNYI 2004, 252.

⁵² REID 1992, 260.

⁵³ MARÁZ-PAPP 2006

⁵⁴ BIKIĆ 2019, 160. (5d, 6. kép)

⁵⁵ ANTONARAS 2004, 50, 59.

⁵⁶ BAJALOVIĆ HADŽI-PESIĆ 1977, 184; CUNJAK 1998, 190–191, XXIV/6.

elő a szendrői és a krusevaci ásatásokból,⁵⁶ a belgrádi várból, Novo Brdóból is.⁵⁷ Törökországban Ispartában őriznek egy nagyon hasonló, ám bronzból öntött példányt.⁵⁸ Hasonló kialakítású a BTM három másik gyűrűje is (kat. 5–7.), csakúgy, mint az egyik, vastag falú Visegrád-alsóvári példány,⁵⁹ a nemrégiben előkerült törökszentmiklósi,⁶⁰ az egri, a győri és a szegedi darab is.⁶¹ (3. kép 9)

irodalom: közöletlen

5. BUDAPEST (KIRÁLYI PALOTA)

ltsz. 52.483

méretek: szélesség: 3,0 cm; hossz: ? cm; belméret: 2,3x2,3 cm, magasság: 1,6 cm; a nyelv szöge: 95°

anyaga: marha-ló méretű emlős hosszúcsont

lelőhely: Bp. I. ker. Királyi Palota

feltárás éve: 1950

ásatásvezető régész: Gerevich László

datálás: vsz. 16. század vége – 17. század. A II. világháború utáni rendezéskor a budai királyi palotában nagyszabású feltárásokra került sor. Ekkor szórványként került a múzeumba ez az íjászgyűrű töredék, amely valahol a királyi palota területén került felszínre.

leírás: Törött csontgyűrű. Alsó pereme ívesen, felső búzamagszerűen kialakítva. Fala viszonylag vastag, nyelve valószínűleg rövid volt, 45° körüli dőléssel. (3. kép 10)

irodalom: közöletlen

6. BUDAPEST (BUDAVÁRI PALOTA, GYILOKJÁRÓ)

ltsz. 51.634.

méretek: szélesség: 2,45 cm; hossz: 2,5 cm; belméret: 2,0x2,0 cm, magasság: 2,0 cm; a nyelv szöge: 103°

anyaga: Gímszarvas agancs

lelőhely: Bp. I. ker. Királyi Palota, gyilokjáró-pince

feltárás éve: 1950

ásatásvezető régész: Gerevich László

datálás: 16. század vége – 17. század. A budai középkori királyi palota területén, a ma álló palota-épület déli oldala mellett Gerevich László egy beszakadt pincét tárt fel a II. világháború után. A pince betöltésének rétegeiben főként török kori leletanyag volt, középkori tárgyakkal keverve. A

gyűrű ennek a pincének a török kori betöltéséből került felszínre.

leírás: Agancsból készült gyűrű, egyértelmű alsó levágással, felső pereme búzaszemszerűen van kiévezve. A nyelv nagy, és nagyon meredek szögben áll. Ez utóbbi jellegzetesség ugyan gyakori az oszmán gyűrűknél, a forma azonban mégis meg lehetőségen egyedi. (3. kép 11)

irodalom: KALMÁR 1966, 585.

7. BUDAPEST (KARMELITA ÉPÜLETEGYÜTTES)

ltsz. 2020.17.1.

méretek: szélesség: 3,3 cm; hossz: 3,6 cm; belméret: 2,7x2,7 cm, magasság: 2,0 cm; a nyelv szöge: 112°

anyaga: csont

lelőhely: Bp. I. ker. Színház utca 1-11., Karmelita épületegyüttes, SE 998

feltárás éve: 2015

ásatásvezető régész: Papp Adrienn

datálás: 17. század második fele. A gyűrű a budai beglerbégek 17. századi palotájának egyik verméből került felszínre. Az objektum érdekessége, hogy a visszafoglaló háborúk omladéka borította, továbbá velencei és holland aranypénzek keltezték.⁶² A gödörből sok ép edény, kínai porcelánok, kiöntőcsöves korsók, réz ibrikék stb. mellett ez a gyűrű került felszínre. Előkerülési körülményei miatt mindenképpen az utolsó budai pasa udvartartásához köthetjük, bár kevéssé valószínű, hogy személyes tulajdona lett volna.

leírás: Egyszerű csont íjászgyűrű, meredek szögben álló nyelvvel: a legáltalánosabb gyűrűformát képviseli. Figyelemre méltó, hogy az alsó perem nem derékszögben metszett, hanem némiképp a külső oldal felé lejt. Ez a megoldás a kései oszmán gyűrűknél válik majd általánosabbá. (3. kép 12)

irodalom: közöletlen

8. BUDAPEST (KARMELITA ÉPÜLETEGYÜTTES)

ltsz. 2020.9.1.

méretek: szélesség: 2,1 cm; hossz: 3,1 cm; belméret: 2,0x1,7 cm, magasság: ? cm; a nyelv szöge: 117°

anyaga: csont

lelőhely: Bp. I. ker. Színház utca 1-11., Karmelita épületegyüttes, 34. szelvény, SE379

feltárás éve: 2016

ásatásvezető régész: Papp Adrienn

datálás: 16. század második fele – 17. század. A gyűrű a budai várban, a vízi kapu közelében, a

⁵⁷ BIKIĆ 2019, 159.

⁵⁸ ÖLMEZ–KILINÇ 2015, 67.

⁵⁹ Ltsz. 62.9.1

⁶⁰ SZEKERES 2019.

⁶¹ KOZÁK 1964, 227, 269 (54. kép); MITHAY 1985, 189 (no5), 190 (144. sír); HERGOTT–MOLNÁR 2019.

⁶² PAPP–SZIGETI–HORVÁTH 2017 190.; PAPP 2013.

várfal mellett került felszínre egy leégett török ház omladécai között. Az épület vélhetően a visszafoglaló háborúk során pusztult el, teljes feltárására nem került sor. A telek, melyen ez a ház állt közvetlenül szomszédos a budai pasák palotájával.⁶³

leírás: A gyűrű formáját tekintve tipikus oszmánnak mondható. A pánt alul derékszögben vágott, s így 2 mm-es gyűrűt képez. Felső része búzaszem alakban keskenyedik. A nyelv meredek szögben áll, kissé homorú, felületén zöld elszíneződés, valamint díszítésre utaló lyukak sora, két méretben. Az alsó peremmel párhuzamosan körben bevésés, amelyet elől, középen lyuk szakít meg. A kisebb lyukakban fémmaradványok. A díszítésre utaló lyukak a pánton hátrafelé is folytatódnak. Budáról egy (kat. 9.), más oszmán területekről két hasonló módon díszített példány ismert: egy a macedoniai Vodočából – ezt egyértelműen töröknek határozta meg a kutatás, és a 15–16. század fordulójára tette⁶⁴ –, egy pedig Thesszalonikiból.⁶⁵ Különösen érdekes egy londoni magángyűjtemény darabja: a leírás szerint a kisebb lyukakban sárgaréz szegek, a nagyobbakban pedig türkiz berakás kapott helyet.⁶⁶ A nyelv enyhe S-alakú profilja nem szokatlan, ilyen látható II. Mehmed szultán portréján is, és további budapesti példányokon is találkozunk e jelenséggel (kat. 9–11).

A gyűrű díszítésének jellege nem ismeretlen az oszmán tárgyak között. Hasonló kialakítással készülnek a csont és fatárgyakon a féंबरakások. Láthatunk balkáni késnyeleken vagy puskákon is ilyen lyukakat, és ezeken a tárgyakon egyértelműen látható az is, hogy kisebb pontszerű vagy formázott fémdíszítés számára készültek.⁶⁷ A gyűrűn látható lyukak mérete alapján arra gondolhatunk, hogy különböző átmérőjű fém pontok/körök díszítették, kőberakáshoz készült foglalat nem fér el bennük. (4. kép 13)

irodalom: közöletlen

9. BUDAPEST (KIRÁLYI PALOTA, PINCE)

ltsz.n.

méret: szélesség: ? cm; hossz: ? cm; belméret: 2,3/2,5 (?) cm, magasság: 2,1 cm; a nyelv szöge: 115°

anyaga: csont

lelőhely: Bp. I. ker. Királyi Palota, Pince II. helyiség, 1. [R]

feltárás éve:

ásatásvezető régész: Gerevich László

datálás: Hasonlóan a katalógus 6. tételéhez a középkori királyi palotához kapcsolódó pincéből, annak legfelső rétegéből, főként török kori leletek közül került felszínre.

leírás: Jellegzetes oszmán íjászgyűrű töredéke. A pánt alul derékszögben vágott, s így 2 mm-es gyűrűt képez. Felső része búzaszem alakban keskenyedik. A nyelv meredek szögben áll, felülete kissé homorú, középen enyhe élben fut össze, illetve jellegzetes, kettősívű rajzolatot ad. Felületén zöld elszíneződés, valamint díszítésre utaló lyukak sora, két méretben. A kisebb lyukakban fémmaradványok. Az alsó peremmel párhuzamosan körben bevésés, amelyet elől, középen lyuk szakít meg. Párhuzamairól lásd kat. 8. (4. kép 14)

irodalom: közöletlen

10. BUDAPEST (KIRÁLYI PALOTA, KÁPOLNA SZENTÉLY) ltsz. 52.402

méret: szélesség: ? cm; hossz: ? cm; belméret: 2,0x2,0(?) cm, magasság: 0,9 cm; a nyelv szöge: 135°

anyaga: csont

lelőhely: Bp. I. ker. Királyi Palota, Kápolna szentély, 1. R.

feltárás éve: 1952

ásatásvezető régész:

datálás: 16–17. század. A II. világháborút követően régészeti kutatások folytak a középkori királyi palota területén. A gyűrű a középkori palotához tartozó kápolna alsó terében került felszínre, a szentély részénél.⁶⁸ A kápolna felső szintjének visszabontására és alsó részének végleges feltöltésére a barokk palota építéskor került sor, a török korban az alsó kápolna tér még létezett. Ezek alapján a török koron belül nem tudjuk pontosabban datálni.

leírás: Csont íjászgyűrű töredéke. Amennyire megállapítható, alsó pereme derékszögben vágott volt. Nyelve hegyben végződik, és homorú, középen enyhe éllel, amely így jellegzetes „homlokrajzolatot” („szemöldök”) ad. A gyűrű felületét egyseges, kissé kopott zöld színezés borítja, amely egyértelműen valamiféle felületkezelés eredménye. Mivel a törésfelületen nem mutatkozik, valószínűleg a gyűrű díszítésére szolgált, és nem a talajban töltött időszak eredménye. A megformálásra lásd: kat. 8, 9, a színezésre: kat. 11, 12. (4. kép 15)

irodalom: kiadatlan

⁶³ PAPP-SZIGETI-HORVÁTH 2017, 190–193.

⁶⁴ CVETANOV 2015, 121–128.

⁶⁵ ANTONARAS 2004, 50, 59.

⁶⁶ REID 1992, 257. (h)

⁶⁷ KOVÁCS S. 2016, cat.42, 119.

⁶⁸ GEREVICH 1966, 207–214.

11. BUDAPEST (KIRÁLYI PALOTA, ÉSZAKI ELŐUDVAR)
ltsz. 85.104

méretek: szélesség: ? cm; hossz: ? cm; belméret: ?;
magasság: 2,0 cm; a nyelv szöge: 115°

anyaga: csont

lelőhely: Bp. I. ker. Királyi Palota, északi előudvar, Szárazárok nyugati vége

feltárás éve: 1983 (?)

ásatásvezető régész: Zolnay László (?)

datálás: 16–17. század. A középkori királyi palotát északról védő szárazárok a török kor során is nyitott volt, bár az 1578. évi lőporrobbanás során beomlott nagyobb épületrészeket is feltártak benne.⁶⁹ A betöltésére csak a visszafoglaló háborúk után került sor. A szárazárok feltárása során a legfelső rétegekben újkori leletek is felszínre kerültek, míg a mélyebb részekben török kori (pipák, porcelánok), majd késő középkori leleteket (köztük majolika töredékek) tartalmaztak a rétegek.⁷⁰

leírás: Csontból készült gyűrű töredéke, egyértelmű alsó levágással, felső pereme búzaszemszerűen van kiképezve. A nyelv nagy, teljesen egyenes, nagyon meredek szögben áll, tompa hegyben végződik. A gyűrű felületét egységes, kissé kopott zöld színezés borítja, amely egyértelműen valamiféle felületkezelés eredménye. Mivel a törésfelületen nem mutatkozik, valószínűleg a gyűrű díszítésére szolgált, és nem a talajban töltött időszak eredménye. A megformálásra lásd: kat. 4, 6, a színezésre: kat. 10, 12. (4. kép 16)

irodalom: közöletlen

12. BUDAPEST (KIRÁLYI PALOTA, SZÁRAZÁROK)

ltsz. 52.340

méretek: szélesség: 1,7 cm; hossz: 2,3 cm; belméret: 1,7x1,6 cm, magasság: 0,9 cm; a nyelv szöge: 105°

anyaga: juh-sertés méretű emlős, karcson

lelőhely: Bp. I. ker. Királyi Palota, Szárazárok, 2. réteg

feltárás éve: 1951

ásatásvezető régész: Gerevich László

datálás: 16–17. század. (A Szárazárokról lásd a 10. tételt.)

leírás: Feltehetőleg csont íjászgyűrű, amelynek azonban szokásosan kiképzett nyelve nincsen. Egykori feladatára esetleg egyik oldalán nagyobb pántmagassága, illetve némiképp előre dőlő síkja utal. A pánt – szokatlan módon – alul és fölül is derékszögben vágott, és így lapos felületét egységes, rózsaszín színezés borítja, amely egyértelműen valamiféle felületkezelés eredménye. Mivel a törésfelületen nem mutatkozik, valószínűleg a gyűrű díszítésére szolgált, és nem a talajban töltött időszak eredménye. A színezésre: kat. 10, 11.

A gyűrű jelen – durva – formájában nem bír párhuzamokkal, az egyszerű, vastag csontkarika mint íjászgyűrű azonban létező megoldás. Ilyet találtak például Izmirben (ékkövekkel díszítve),⁷¹ de van még ilyen a budai leletek között is (kat. 13, esetleg kat. 5). (5. kép 17)

irodalom: KALMÁR 1966, 585.

13. BUDAPEST (KIRÁLYI PALOTA, ARÁNYI KAPU)

ltsz. 52.3037

méretek: szélesség: 2,8 cm; hossz: ? cm; belméret: 1,9x2,0 cm, magasság: 1,1 (?) cm; a nyelv szöge: 90°

anyaga: elefántagyar

lelőhely: Bp. I. ker. Királyi Palota, Arányi kapu, felső réteg

feltárás éve: 1951

ásatásvezető régész:

datálás: 16–17. század

leírás: Elefántcsont íjászgyűrű besárgult töredéke. A pánt alul derékszögben vágott, s így 2 mm-es gyűrűt képez. Felső része búzaszem alakban keskenyedek. Nyelv nincsen, a funkcióra a keresztmetszet, valamint a nyelv felőli rész nagyobb falvastagsága, és enyhén nagyobb magassága utal. (Vö. kat. 12.) Szépen kidolgozott, igényes példány. (5. kép 18)

irodalom: közöletlen

⁶⁹ MAGYAR 2008, 117.

⁷⁰ GEREVICH 1966, 22–28.

⁷¹ ERSOY–ERSOY 2012, 97.

IRODALOM

- ALTINKULP 2015 ALTINKULP, Gökmen: Manchester Müzesi 1 – Zihgirler. <http://www.atli-okculuk.com/2015/04/manchester-muzesi-1-zihgirler.html>
- ANTONARAS 2004 ANTONARAS, Tassos: A Contribution to the Study of Archers' Rings. TEYXOE 2004:11, p. 50–67.
- BAJALOVIĆ HADŽI-PESIĆ 1977 BAJALOVIĆ HADŽI-PESIĆ, Marija: Istorija primenjene umetnosti kod Srba 1977.
- BIKIĆ 2019 BIKIĆ, Vesna: Beyond Jewellery: Archers' Rings in the Medieval Balkans (14th-15th Centuries). In: New Research on Late Byzantine Goldsmiths' Works (13th-15th Centuries). Ed. Antje Bosselmann-Ruickbie. Mainz, 2019., p. 155–164.
- BOUDOT-LAMOTTE-VIRÉ 1968 BOUDOT-LAMOTTE, Antoine – VIRÉ, François: Contributions à l'Etude de l'Archerie Musulmane. Damascus, 1968.
- BUSBECQ 1881 BUSBECQ, Ogier Ghiselin de: The Life and Letters of Ogier Ghiselin de Busbecq. London, 1881.
- CUNJAK 1998 CUNJAK, Mladan: Smederevska tvrđava: novija istraživanja. Smederevo, 1998.
- CVETANOV 2015 CVETANOV, Duško: A rare find on the necropolis of Vodoča (Village Vodoča near Strumica). Patrimoniukm. MK 13/2015, p. 121–128.
- DAVIDSON 1952 DAVIDSON, Gladys R.: Corinth: results of excavations conducted by the American School of Classical Studies at Athens. Vol 12, The minor objects. Princeton 1952.
- DEMMIN 1893 DEMMIN, August: Die Kriegswaffen in ihren geschichtlichen Entwicklungen von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart. Leipzig, 1893.
- ERSOY-ERSOY 2012 ERSOY, Akin – ERSOY, Gülten Çelik: Smyrna/İzmir kazıları kemik buluntuları. Türkiye Bilim Akademisi Arkeoloji Dergisi 2012/15, p. 95–114.
- EVLIYÂ 2006 EVLIYÂ Çelebi b. Derviş Muhammed Zillî: Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi. Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu – Dizini. 1. Kitap. Haz. Robert Dankoff–Seyit Ali Kahraman–Yücel Dağlı. İstanbul, 2006.
- FICKLER 2004 FICKLER, Johann Baptist: Das Inventar der Münchner herzoglichen Kunstkammer von 1598. Editionsband. Transkription der Inventarhandschrift cgm 2133. Hrsg. Peter Diemer–Elke Bujok–Dorothea Diemer. München, 2004, 98.
- FODOR–SUDÁR 2002 FODOR Pál – SUDÁR Balázs: Ali pasa házassági históriájának történeti háttere és török vonatkozásai. In: Ámor, álom és mámor. A szerelem a régi magyar irodalomban és a szerelem ezredéves hazai kultúrtörténete. Tudományos konferencia, Sátoraljaújhely 1999. május 26–29. Szentmártoni Szabó Géza (Szerk.). Budapest, 2002., p. 325–358.
- GERE 2003 GERE László: Késő középkori és kora újkori fémleletek az ozorai várkastélyból. Bp., 2003.
- GEREVICH 1966 GEREVICH László: A budai vár feltárása. Bp., 1966.
- HERGOTT–MOLNÁR 2019 HERGOTT Kristóf – MOLNÁR Csilla: Íjászgyűrű a szegedi várból. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Új Folyam 6. (2019), p. 125–138.
- HOLL 1966 HOLL, Imre: Fundkomplexe des 15.–17. Jahrhunderts aus dem Burghaus von Buda. Bp., 2005. (Varia Archaeologica Hungarica 17.)
- HORVÁTH 2016 HORVÁTH Viktória: Színesfém leletek a 14–17. századi budai királyi palotából. Budapest Régiségei 49. (2016), p. 145–166.

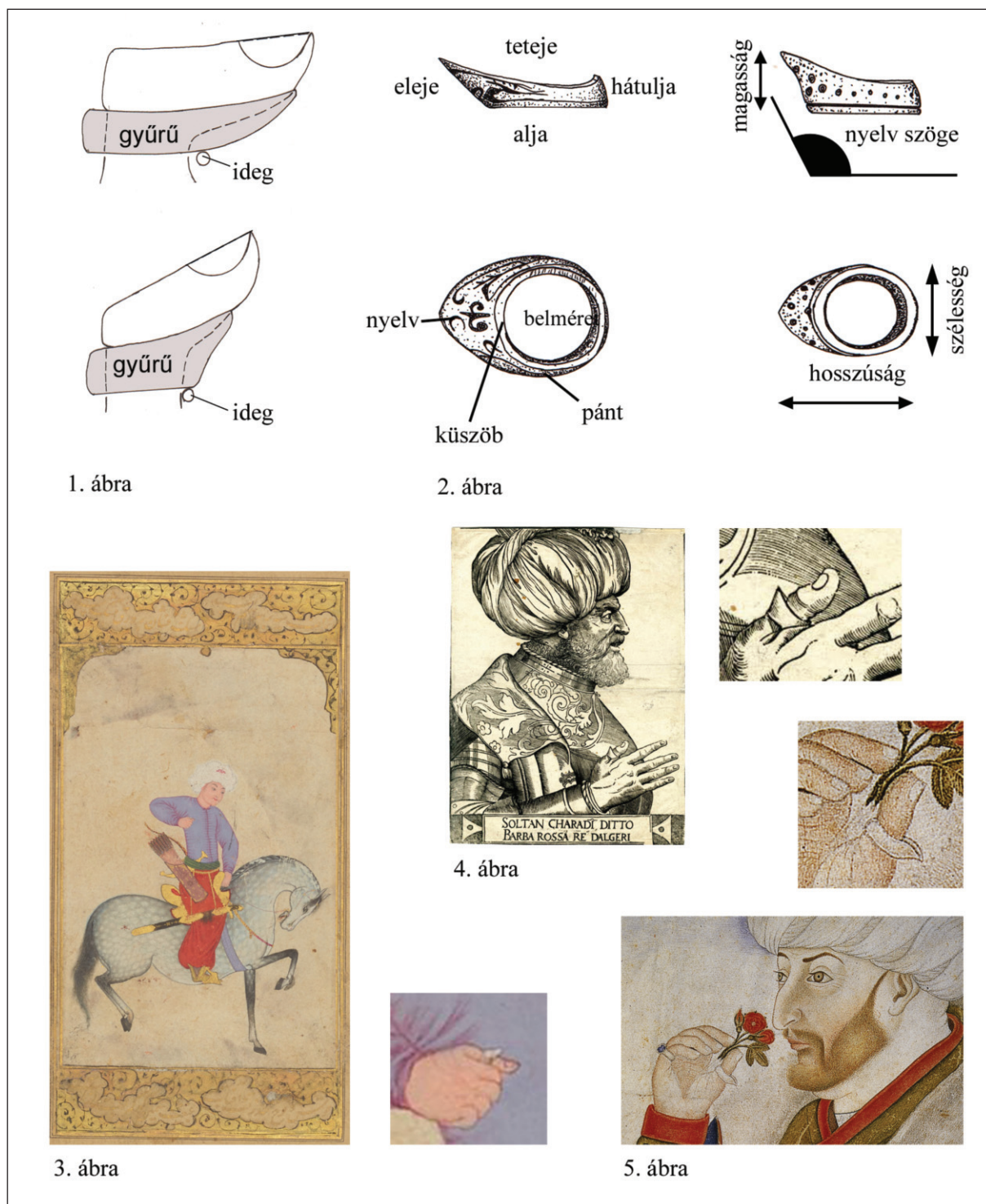
- KALMÁR 1966 KALMÁR János: A budai vár feltárásának fegyverrégészeti leletanyaga. *Hadtörténelmi Közlemények* 13:3. (1966), p. 584–601.
- KEMANKEŞ MUSTAFA 2010 KEMANKEŞ MUSTAFA Efendi: *Kavsnâme*. Haz. Vural, Hanifi–Aksoy, Yaşar Metin. Tokat, 2010.
- KEMÉNY 1888 KEMÉNY Lajos: János király kincseinek s ruháinak összeírása. *Történelmi Tár* 1888, 566–571.
- KLOPSTEG 1987 KLOPSTEG, Paul: *Turkish Archery*. Manchester, 1987
- KOPPEDRAYER 2002 KOPPEDRAYER, Kay: *Kay's thumbing book*. Ontario, 2002.
- KOVÁCS S. Janicsárpuska... 2019 KOVÁCS S. Tibor: *Janicsárpuska, türkizes kard és rubintos bot...* Bp., 2019.
- KOVÁCS S. Hárman sem... 2019 KOVÁCS S. Tibor: „Hárman sem bírnatok súlyos buzogányát...” Válogatás a Magyar Nemzeti Múzeum sújtófegyvereiből. Bp., 2019.
- KOZÁK 1964 KOZÁK Károly: Az egri vár feltárása (1957–1963) II. Agria. *Az Egres Múzeum Évkönyve* 2. (1964), p. 221–271.
- LATHAM–PATERSON 1970 LATHAM, John Derek – PATERSON William Forbes: *Saracen archery: an English version and exposition of a Mameluke workon archery (ca. A.D. 1368)*. London, 1970.
- LUNDSTRÖM–HEDENSTIERNA-JONSON
–HOLMQUIST-OLAUSSEN 2009 LUNDSTRÖM, Fredrik – HEDENSTIERNA-JONSON, Charlotte – HOLMQUIST-OLAUSSEN, Lena: Eastern archery in Birka's Garrison. In: *The Martial Society: Aspects of The martial society: aspects of warriors, fortifications and social change in Scandinavia*. Eds. Lena Holmquist Olausson–Michael Olausson. Stockholm, 2009., p. 105–116.
- LUNDSTRÖM 2006 LUNDSTRÖM, Fredrik: *Det vikingatida bågskyttet i Birka. Ett exempel på en framstående stridskonst med främmande inslag*. Stockholm, 2006.
- MAGYAR 2008 MAGYAR Károly: A budai középkori királyi palota építészeti együttesének változásai (1340–1440) európai kitekintésben. *Kézirat*. Bp., 2008
- MARÁZ–PAPP 2006 MARÁZ Borbála – PAPP Adrienn: Régészeti kutatások a Rác fürdő és a tabáni késő La Tène kori fazekastelep területén. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2005*. Bp., 2006. p. 109–124.
- MITHAY 1985 MITHAY Sándor: A Győr-gabonavásártéri 16-17. századi temető. *ComArchHung* 1985., p. 185–198.
- MORSE 1885 MORSE, Edward Sylevester: *Ancient and Modern Methods of Arrow-release*. Salem, 1885.
- MORSE 1922 MORSE, Edward Sylevester: *Additional notes on arrow release*. Salem, 1922.
- MUSTAFA KANI 1847 MUSTAFA KANI: *Telhîs-i Resâilü'r-rumat*. İstanbul, 1847.
- ŞEŞEN–İHSANOĞLU 2004 Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi. I. Haz. Şeşen, Ramazan–İhsanoğlu, Ekmeleddin. İstanbul, 2004.
- ÖLMEZ–ÖZDAMAR 2017 ÖLMEZ, Filiz Nurhan – ÖZDAMAR, Halit: Bir yüzüğün öyküsü: Zihgir. *Idil*, 2017, Cilt 6, Sayı 33, 1555–1579.
- ÖLMEZ–KILINÇ 2015 ÖLMEZ, Filiz Nurhan – KILINÇ, Ali: Isparta Müzesindeki Osmanlı Dönemine Ait Bakır Eşyalar. *Arış. Geleneksel Türk El Sanatları Dergisi* 2015:11., p. 53–72.
- ÖZVERİ 2018 ÖZVERİ, Murat: *Türk yayı ve av. Dünyü, bugünü ve uygulamaları*. İstanbul, 2018.
- PAPP 2013 PAPP Adrienn: Rövid összefoglaló a budai pasák palotájáról. *Budapest Régiségei* 46. (2013), p. 167–185.
- PAPP–SZIGETI–HORVÁTH 2017 PAPP Adrienn – SZIGETI Judit – HORVÁTH Viktória: Három korszak – három lelet. Három kiemelkedő lelet a budavári karmelita kolostor feltárásából. *Budapest Régiségei* 50. (2017), p. 189–221.
- PEÇEVİ 1866 PEÇEVİ, İbrahim: *Târîh-i Peçevî*. İstanbul, 1866.

- REID 1992 REID, William: The Bowman's Thumb-Ring. Tool of Asia's Warriors and Hunters. *Materialy Muzeum Wngtrz Zabzytkowych w Pszczynie*. 7. (1992), p. 248–262.
- RMKT XII Régi Magyar Költők Tára. Új folyam 12, XVI. századbeli magyar költők művei, 1587–1600. (Illyefalvi István, Cserényi Mihály, Csáktornyai Mátyás, Póli István, Beythe István, Baranyai Decsi János, Ceglédi Nyíri János, Munkácsi János és ismeretlen szerzők históriái, Telegdy Kata verses levele, Fortuna sorsvetőkönyv, naptárversek). Sajtó alá rendezte: Orlovsky Géza. Bp., 2004.
- SALAMON 1867 SALAMON Ferenc: Két magyar diplomata a XVII. századból. Pest, 1867.
- SALL SALL, Candace: Grayson Archery Collection. The Importance of Archery Collections and Cultural Context. https://www.academia.edu/37439370/Grayson_Archery_Collection_The_Importance_of_Archery_Collections_and_Cultural_Context
- SUDÁR 2019 SUDÁR, Balázs: The story of Mürteza Pasha. In: Şerefe. *Studies in Honour of Prof. Géza Dávid on His Seventieth Birthday*. Edited by Pál Fodor, Nándor E. Kovács and Benedek Péri. Bp., 2019., p. 339–358.
- SZEKERES 2019 SZEKERES Barnabás: A csont gyűrű rejtélye. [https://www.torokszentmiklosi.hu/1/a-csont-gyuru-rejtelye/\(letoltes-ideje?\)](https://www.torokszentmiklosi.hu/1/a-csont-gyuru-rejtelye/(letoltes-ideje?))
- SZÖRÉNYI 2004 SZÖRÉNYI Gábor András: A szuhogy-csorbakői vár kutatása. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 43. (2004), p. 231–320.
- WATHAY 1976 WATHAY Ferenc énekeskönyve. Szerk.: Nagy Lajos. Budapest, 1976.
- YÜCEL 1999 YÜCEL, Ünsal: Türk okçuluğu. Ankara, 1999.

OTTOMAN ARCHERY THUMBRINGS IN THE BUDAPEST HISTORY MUSEUM

The thirteen Ottoman thumb rings from Buda make up a substantial collection by international standards and stand out by virtue of their proven link to the Ottomans and their age – they can all be dated with certainty to the period between the mid-16th and late 17th centuries. Since they are linked to the Ottomans on archaeological rather than typological grounds, they have provided us with many further insights. For example, they include some metal thumb rings, a hitherto neglected category in archaeological literature. There has also been progress concerning the ornamentation of the rings: examples from Hungary and elsewhere have

given rise to a metal-inlay group, and we have realised the importance of the coloured rings, which have also attracted little scholarly attention but were clearly very popular. Finally, they are relatively old by comparison with other known Ottoman thumb rings, and shed light on early (pre-19th-century) Ottoman archery. Most of them were certainly made for practical purposes and probably broke while they were being used. Nonetheless, they show signs of fine workmanship and care in decoration. These new findings strongly suggest the need to re-examine – and re-evaluate – museum collections of archery thumb rings.

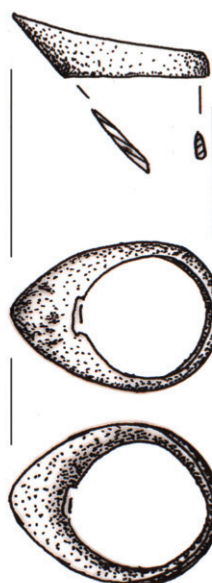

1. kép. 1: A hengeres és a lapos gyűrű használata, 2: Az íjászgyűrű részei, 3: Lovas egy 1620 körül készült oszmán miniatúrán. (Chester Beatty Museum, Dublin, T 439.4.), 4: Barbarossa Hajreddin pasa egy európai metszeten. (British Museum, London, 1854,1113.149.), 5: II. Mehmed szultán (1451–1481) portréja egy 16. század elején készült szultáni albumból. (Topkapı sarayı Müzesi Kütüphanesi. H. 2153, 10a)

Fig. 1. 1: How the cylindrical and flat rings were used, 2: Parts of the thumb ring, 3: Horseman on an Ottoman miniature made around 1620. (Chester Beatty Museum, Dublin, T 439.4), 4: Hayreddin Barbarossa Pasha on a European engraving. (British Museum, London, 1854,1113.149), 5: Portrait of Sultan Mehmed II (1451–1481) from an album of Sultans made in the early 16th century. (Topkapı sarayı Müzesi Kütüphanesi. H. 2153, 10a)

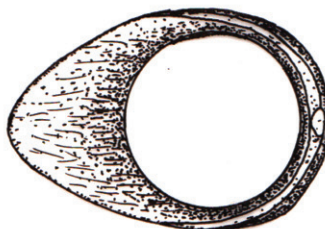
6. ábra

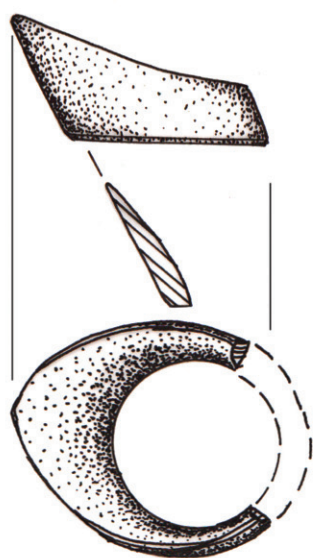
7. ábra

8. ábra

2. kép. 6: Kat. 1., ltsz. 52.309., 7: Kat.2. ltsz. 2020.8.1., 8: Kat. 3. ltsz. 2010.302.32.,
Fig. 2. 6: Cat. 1, inv. no. 52.309., 7: Cat.2, inv. no. 2020.8.1., 8: Cat. 3, inv. no. 2010.302.32.

9. ábra

10. ábra

11. ábra

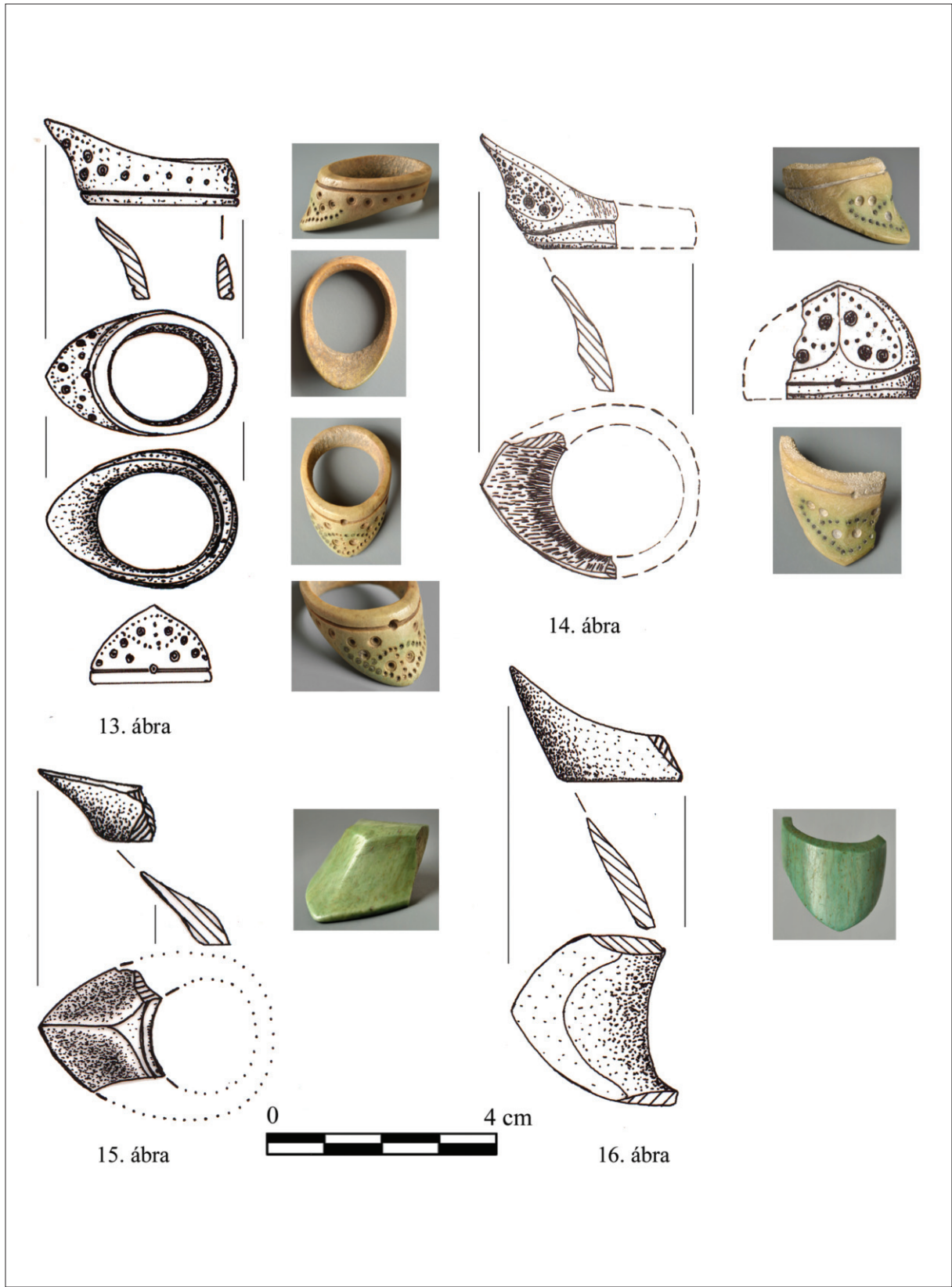

12. ábra

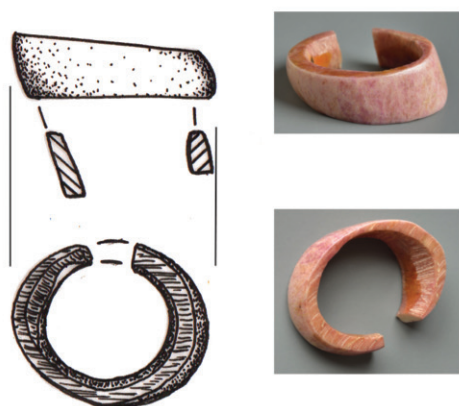

3. kép. 9: Kat. 4. ltsz. 2020.7.1., 10: Kat. 5. ltsz. 52.483., 11: Kat. 6. ltsz. 51.634., 12: Kat. 7. ltsz. 2020.17.1.

Fig. 3. 9: Cat. 4, inv. no. 2020.7.1., 10: Cat. 5, inv. no. 52.483., 11: Cat. 6, inv. no. 51.634., 12: Cat. 7, inv. no. 2020.17.1

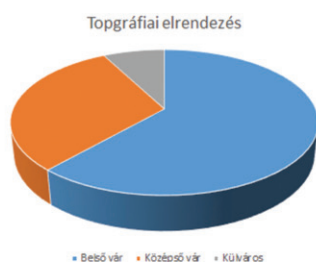
4. kép. 13: Kat.8. ltsz. 2020.9.1., 14: Kat. 9., 15: Kat. 10. ltsz. 52.402., 16: Kat. 11. ltsz. 85.104.
Fig. 4. 13: Cat. 8, inv. no. 2020.9.1., 14: Cat. 9., 15: Cat. 10, inv. no. 52.402., 16: Cat. 11, inv. no. 85.104.

17. ábra

18. ábra

19. ábra

20. ábra

5. kép. 17: Kat. 12 ltsz. 52.340., 18: Kat. 13 ltsz. 52.3037., 19: Az íjászgyűrűk megoszlása előkerülési helyük alapján, 20: Az íjászgyűrűk előkerülési helye. A számok a katalógusra utalnak.

Fig. 5. 17: Cat. 12, inv. no. 52.340., 18: Cat. 13, inv. no. 52.3037., 19: The distribution of thumb rings based on their finds pots, 20: Thumb ring finds pots. The numbers refer to the catalogue.

